

Pavel Kouřil – Rudolf Procházka et al.: Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57. The Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno. Brno 2018. 431 strán, 221 ilustrácií, 11 tabiel. ISBN 978-80-7524-010-1.

Ústredným motívom rozsiahleho monografického zborníka príspevkov je sumarizovanie poznatkov archeologického bádania o problematike hradísk po rozpade Veľkomoravskej ríše po obdobie konštituovania nových štátnych útvarov vzniknutých na jej bývalom území. Jeho vydanie iniciovali a zabezpečili pracovníci Archeologického ústavu AV ČR v Brne v rámci svojho bádateľského programu. Preto je prirodzené, že jeho geografickým ťažiskom je práve územie Moravy a Českého Sliezska. Situácia v ďalších krajinách dokresľuje výsledky ich bádania, čím sa vytvoril komplexný pohľad na obdobie, kedy sa formovali stredoeurópske stredoveké kráľovstvá. Širší geografický rámec na jednej strane umožnil rozpoznať spoločné vývojové tendencie, na strane druhej opísať lokálne špecifiká.

Kniha je členená na štyri kapitoly a obsahuje 18 bohato ilustrovaných štúdií. Vzhľadom na ich veľké množstvo je pre účely recenzie únosná len ich krátka charakteristika bez uvádzania podrobností a všetkých dosiahnutých poznatkov, bez kritiky prípadných sporných či protirečiacich si vyjadrení. V prvej kapitole je načrtnutý historický rámec problematiky. David Kalhous vo svojej štúdii analyzoval písomné pramene, predovšetkým západoeurópske, na základe ktorých opísal dôvody vzniku opevnených areálov. Jedným z jeho dôležitých poznatkov, na ktorý je potrebné upozorniť, je skutočnosť, ktorú si archeológovia nie vždy uvedomujú. V podstate ide o to, že nie každé opevnené miesto malo centrálnu funkciu a zároveň samotná prítomnosť najvyšších spoločenských elít nie vždy, alebo nie v každom čase viedla k opevneniu ich sídla. Upriamuje pozornosť aj na multifunkčnosť včasnostredovekých hradov, pričom ich funkcia sa v priebehu času taktiež mohla meniť. V súlade s novšími výsledkami archeologického bádania poukazuje aj na tendenciu opevňovania veľkomoravských sídlisk v neskoršom období, než sa v minulosti predpokladalo.

Druhý príspevok v tejto kapitole je z pera poľskej historičky Marzeny Matla. Opisuje a objasňuje v ňom dynamiku snáh Přemyslovcov a Piastovcov o ovládnutie Sliezska a Malopoľska, ako aj Moravy v záverečných desaťročiach 10. a v prvých dekádach 11. stor. Pre vznik raných štátov je charakteristická územná expanzia, ktorá však na dobytých územiach nevedla k vytvoreniu dostatočne pevných administratívnych štruktúr vedúcich k ich trvalému pripojeniu k politickému centru. Na kontrolu uvedených regiónov slúžili hrady/hradiská, ony samotné však boli príliš slabé na to, aby zaručili ich trvalú udržateľnosť. Piastovci sa postupne zmocnili tých oblastí Sliezska a Malopoľska, ktoré v 10. stor. získali pri svojej expanzii Přemyslovci. Na začiatku 11. stor. sa súčasťou ich štátu stala aj Morava, ktorú však v roku 1029 opäť ovládli Přemyslovci. Autorka výpoveď historických prameňov sčasti konfrontovala aj s výsledkami archeologického bádania.

Ťažiskom nielen nasledujúcej druhej kapitoly, ale aj celého zborníka je rozsiahla štúdia „Moravské centrá medzi Mojmirovcami a Přemyslovcami“, ktorú napísali Pavel Kouřil s Rudolfom Procházkom. Na území dnešnej Moravy

a Českého Sliezska zaznamenávajú od začiatku 10. stor. po 11. stor. turbulentný vývoj. Svoj podiel na tom mal nielen vpád maďarských vojsk, ale aj oslabenie moci miestnych elít, čo nevyhnutne viedlo nielen k dekompozícii štátnej správy, ale aj ekonomickej základne. Najviac postihnuté maďarskými nájazdmi bolo územie južnej Moravy, strednú Moravu však Maďari zasiahli len okrajovo, sliezskym územiám sa asi vyhli. Analýzy pohrebísk dokladajú, že k diskontinuite osídlenia na týchto územiach nedošlo, ale autori identifikovali pokles významu, prípadne i zánik nielen centrálnych, ale aj viacerých regionálnych hradov/hradísk. Po páde moci Mojmirovcov sa ich územie stalo oblasťou záujmu susedných geopolitických hráčov, predovšetkým Otonskej ríše, českých Přemyslovcov a poľských Piastovcov. Po bitke na Lechu je evidovaný útlm maďarských aktivít v tomto geografickom priestore. Po kolapse Veľkej Moravy a výraznej fragmentácii územia však po přemyslovských výbojoch došlo v druhej polovici 10. stor. na strednej i severnej Morave a v Českom Sliezsku k prechodnému ustáleniu pomerov. V závere 10. stor. sem expandovali Piastovci, mocensky sa toto územie konsolidovalo po jeho definitívnom pričlenení do přemyslovskej domény v druhej tretine 11. stor. Tento, v recenzii veľmi stručne podaný obraz dejinných udalostí Kouřil s Procházkom konfrontovali s archeologickými prameňmi, ktoré dôsledne vyhodnotili. Zároveň podali obšírny súpis a opis mocenských centier 10. a začínajúceho 11. stor. Prvý krát sa v koncentrovanej podobe dostáva do rúk čitateľov dokladový materiál, o ktorý sa opierajú ich teoretické vývody. Výsledky terénnych archeologických výskumov autorom umožnili na konkrétnych príkladoch predostrieť obraz sociálno-ekonomickej a mocenskej štruktúry Moravy daného obdobia.

Prezentácii výskumov včasno a vrcholnostredovekých centier na Morave sa venujú aj nasledujúce príspevky v tejto kapitole. Jedným z najdôležitejších spomedzi nich boli Mikulčice. Lumír Poláček vo svojej štúdii načrtnol prínos archeológie a jej možnosti pri hľadaní odpovedí na rad otázok týkajúcich sa vývoja ich osídlenia po rozpade ríše na začiatku 10. stor. Zásadný problém, s ktorým sa pri štúdiu nasledujúceho obdobia na Morave, a teda aj v Mikulčiciach stretávame, tkvie v nejednoznačnosti datovacích prostriedkov. Tunajšie výskumy ale poskytli rad dôkazov o násilných udalostiach, ktoré autor podrobne špecifikuje. Taktiež upozorňuje na pauperizáciu miestnej hmotnej kultúry, ale aj na nové prvky zo záveru 10. alebo začiatku 11. stor. Tieto ukazujú na existenciu mladšieho sídelného útvaru v priestore bývalého hradského mesta. Či možno hovoriť o kontinuálnom alebo diskontinuálnom osídlení, nie je možné pri dnešnej úrovni poznatkov jednoznačne rozhodnúť. Je pozoruhodné, že začiatok konca hradiska koreluje so zmenami prírodného prostredia údolnej nivy rieky Moravy. Dôsledkom meniacej sa krajiny v nasledujúcom období bolo zakladanie menších osád na vyšších polohách riečnych dún. Po začlenení juhovýchodnej Moravy do českého štátu vznikli nové politické, administratívne a hospodárske centrá v blízkosti ich veľkomoravských predchodcov.

V nasledujúcej štúdii Luděk Galuška, Jiří Mitáček a Miriam Nývltová Fišáková pre odbornú verejnosť takpovediac znovuoobjavili mladšiu etapu pochovávaní pri kostole v známom veľkomoravskom sakrálnom areáli v Uherskom Hradišti-Sadoch. V úvodnej časti podrobne charakterizujú jeho tri stavebné etapy z 9. stor. a uviedli dôvody, prečo ho

považujú za miesto posledného odpočinku sv. Metoda, ako aj príslušníkov šľachtickej rodiny, hypoteticky azda z dynastie Mojmiróvcov. Archeologické pramene dnes neumožňujú jednoznačne stanoviť, či využívanie sakrálného komplexu, a tiež pochovávanie na Sadoch kontinuálne pokračovalo aj po zániku Veľkomoravskej ríše, alebo či v priebehu prvej polovice 10. stor. došlo k jeho dočasnému prerušeniu. K ukončeniu využívania areálu tu došlo až na začiatku 13. stor. Do mladšej fázy pochovávaní je datovaných 871 hrobov, čiže ide o najväčší súbor súvekých sepulkralných pamiatok na Morave. Nálezové situácie doložili, že časť veľkomoravských chrámových stavieb v tej dobe už neexistovala, ale pôvodný kostol aj s pristavanou kaplnkou bol stále funkčný. Súčasťou príspevku je aj pasáž o dejinách regiónu vo vrcholnostredovekom období a exkurz približujúci výsledky analýz zameraných na stravovacie návyky včasno a vrcholnostredovekej populácie. Na prítomnosť spoločenskej elity poukazuje zvýšená konzumácia mäsa, rýb, dokonca aj morských.

Zatiaľ čo v Uherskom Hradišti je v povetkomoravskom období badateľný zjavný úpadok pôvodného veľkomoravského centra, opačný proces je zaznamenaný v Olomouci. Na konkrétnych príkladoch to dokladá príspevok Pavla Šlézara, ktorý náraz významu Olomouca v priebehu 10. a 11. stor. spája nielen s tým, že oblasť nebola spustošená maďarskými nájazdmi, ale aj s jeho výhodnou polohou na križovatke diaľkových obchodných ciest. Postupom času tu vzniklo nielen moravské centrum premyslovskej moci, ale aj cirkevných inštitúcií, od roku 1063 tu sídlilo obnovené moravské biskupstvo.

K závažným výsledkom záchranných archeologických výskumov v Přerove okrem iného patrí objav zvyškov dreveného opevnenia ovplyvneného stavebnou technikou typickou pre oblasť Veľkopoľska. Problematikou tunajšieho mocenského strediska sa dlhodobšie zaoberá Rudolf Procházka, ktorý vo svojom príspevku prehľadne informuje o zásadných výsledkoch archeologického bádania tejto lokality. Kľúčovým poznatkom je vyčlenenie etapy osídlenia zo záveru 10. až prvej tretiny 11. stor., priamo spojené s prítomnosťou poľskej vojenskej posádky z obdobia vlády Boleslava Chrabrého, s ktorou miestne elity kooperovali. Po pripojení Moravy k Čechám v Přerove nedošlo k diskontinuite osídlenia, jeho charakter svojimi vlastnosťami nadväzuje na predchádzajúce obdobie. Aj podľa písomných prameňov sa Přerov stal jedným z dôležitých administratívnych centier novej moci.

Na predchádzajúcu štúdiu nadväzuje text Miriam Fišákovéj Nývltovej, ktorá analyzovala a vyhodnotila nálezy zvieracích kostí z dvoch parciel skúmaných v Přerove. Nález je výnimočný aj v tom, že ide o dosiaľ najväčší spracovaný moravský súbor osteologických nálezov z obdobia vrcholného stredoveku. Pochádza z dvoch chronologických fáz – zo záveru 10. až prvej polovice 11. stor. a z druhej polovice 11.–12. stor. V chove domácich zvierat dominoval hovädzí dobytok a ovca/koza nad ošípanými, čo je podľa autorky charakteristický fenomén moravských a sliezskych nálezísk.

Výsledky archeologického výskumu významného hornosliezského opevneného sídla z 10.–11. stor. v Opave-Kylešovicach predstavili Pavel Kouřil a Jana Grycová. Podobne ako tomu bolo v Přerove, aj tu vzhľadom na použitú stavebnú techniku pevnostného múra upozorňujú na predlohy vo Veľkopoľsku, čo zjavne súvisí s výbojmi Poliakov na juh. Datovanie jeho výstavby do doby naj-

neskôr okolo roku 960 sa opiera o dendrochronologické i rádiouhlíkové analýzy. Nezvyčajne rozsiahla kolekcia nálezov severného a východného pôvodu viedla autorov k pozoruhodnému záveru, že časť obyvateľstva pochádzala z vikinského, presnejšie varjažského prostredia, ktorí tu azda pôsobili v službách Mieška I.

V posledných desaťročiach rozmnožený počet nálezov mincí umožnil Janovi Videmanovi formulovať nové poznatky o počiatkoch mincovníctva na Morave. Výroba mincí sa tu pravdepodobne začala okolo roku 995, pričom ide predovšetkým o anonymné razby napodobenín českých, ale i bavorských mincí menšej hmotnosti. Pôvod cudzích mincí svojou štruktúrou zodpovedá existencii severovýchodného smeru obchodných ciest, čo je dobre zdokumentované najmä na severe Moravy a v Českom Sliezsku. Regionálne ohraničené nálezy českých mincí v južnejších regiónoch zas naznačujú existenciu obchodnej trasy vedúcej západným smerom.

Túto kapitolu uzatvára text z pera Petra Bednára a Mateja Ruttkaya, týkajúci sa osudov Nitrianskeho kniežatstva po páde Veľkej Moravy predovšetkým z pohľadu vypovedacích možností archeologických prameňov. Jeho nosnou ideou je zdokumentovanie kontinuity osídlenia v novej kvalite, resp. odmietnutie všeobecnej kataklizmy po maďarskom zábore krajiny. Ako modelový priestor pre svoju argumentáciu použili hradské mesto Nitru so všetkými jeho zložkami – hrad s mocenským a cirkevným centrom, podhradie, ako aj otvorené sídla v jeho zázemí. Získaný obraz je konfrontovaný so situáciou na ďalších vybratých včasno a vrcholnostredovekých hradoch v južných nížinných častiach krajiny s doloženou kontinuitou ich politicko-administratívnej alebo ekonomicko-administratívnej funkcie. Odlišná je situácia v horských oblastiach, ktoré boli do Uhorska začlenené neskôr a kde pôvodné centrá v priebehu 10. stor. zanikli bez pokračovania. K bližšiemu poznaniu procesu budovania politických administratívnych centier novej moci na týchto územiach zatiaľ nedisponujeme dostatočným množstvom prameňov.

Územiu Čiech sa venujú príspevky zaradené do tretej kapitoly tohto monografického zborníka. Kľúčovými otázkami štúdia opevnených centier v stredných Čechách sa zaoberajú Ivo Štefan s Ivanou Boháčovou. V období včasného a počiatku vrcholného stredoveku sú rozpoznané tri etapy budovania hradísk/hradov na tomto území. Autori sa v súlade so spracúvanou témou sústredili na mladšie z nich, súvisiace s upevňovaním moci dynastie Přemyslovcov. Najmladšie z nich vznikli, prípadne opäť opevňovali staršie pevnosti v druhej tretine 10. stor. počas vlády Boleslava I. V 11. stor. viaceré z nich boli opustené, u ďalších sa zmenila ich funkcia. Autori považujú za nepravdepodobný genetický vzťah medzi včasnostredovekými opevnenými sídlami a neskoršími mestami.

Naďa Profantová a Kateřina Tomková sa vo svojej práci sústredili na možnosti zdokladovania prítomnosti spoločenských elit na hradiskách rozborom materiálnej kultúry. Upozorňujú na rozdiely medzi regionálnymi centrami rôzneho významu, ale aj na negatívny vplyv nerovnomernosti archeologického výskumu v rôznych častiach krajiny, čo nabáda k opatrnosti pri interpretácii dosiahnutých výsledkov. V súčasnosti najkvalitnejšími informáciami disponujeme zo stredných a severozápadných Čiech, kde zastávala popredné miesto Praha a Libice. Významným ukazovateľom sociálnej diferenciácie sú pohrebiská, na

nich nájdené exkluzívne predmety zároveň indikujú aj prítomnosť elit na opevnených sídlach.

Prehľadnú informáciu o vývoji osídlenia pražskej Malej Strany v 10. a 11. stor. vo svojej štúdii podala Jarmila Čiháková. Túto dôležitú súčasť pražského mocenského centra, nachádzajúcu sa pod Pražským hradom, v danej dobe chránili dve línie drevozemných fortifikácií, ich vzťah ale nie je zatiaľ uspokojivo vyriešený. Okrem uvedených mestských hradieb autorka najviac priestoru venovala bližšiemu opisu náleзовých situácií a datovaniu dosiaľ objavených urbanistických prvkov, ako napríklad vežovitej stavby, obytných domov, zvyškov dláždenia komunikácií, taktiež prednedávnom objavenej rotunde. Z Malej Strany sú známe doklady remeselnej výroby, spomeňme aspoň, že doložená je sklárska výroba, neželezná metalurgia, dôležité bolo aj spracovanie železa z miestnych rúd. K dispozícii je však prekvapujúco málo predmetov cudzieho pôvodu, pričom z historických prameňov vyplýva, že sa tu nachádzalo významné obchodné centrum.

V štvrtej kapitole prezentujú výsledky svojej práce bádatelia z ďalších európskych regiónov, ktorých vývoj nebol ovplyvnený dedičstvom Veľkomoravskej ríše. V prvej z nich sa Michal Kara zaoberá transformáciou kultúry elit vo Veľkopoľsku, súvisiacou s procesom formovania štátu Piastovcov. Dôraz kladie na opevnené centrá, ale hnutou formou charakterizuje aj ďalšie kategórie archeologických prameňov, ako sú poklady zlomkového striebra a pohrebiská. Upozorňuje, že pri formovaní hmotnej kultúry 10. stor. spoločnosť priamo nenadviazala na predchádzajúce vzorce z 9. stor., podobne proces výstavby hradísk v centre Veľkopoľska nebol evolučný a súvisel s upevňovaním moci Piastovcov. Okrem kultúrnej, hospodárskej, vojenskej a administratívnej funkcie boli hradiská aj symbolom moci a prestíže, neskôr aj sídlom cirkevných inštitúcií. Túto úlohu nepretržite zohrávali až do doby krízy štátu v 30. rokoch 11. stor. Akumulovalo sa v nich bohatstvo, na prítomnosť elit poukazujú luxusné komody cudzieho pôvodu. Násilná expanzia Piastovcov do susedných území od obdobia okolo roku 950 sa prejavila aj budovaním nových opevnených centier, ktorých funkcia nebola natoľko komplexná, ale reflektovala administratívne a vojenské potreby ríše. Okolo roku 1000, v dobe vlády Boleslava Chrabrého vznikla na týchto základoch monarchia, v súvekých prameňoch opisovaná ako *Polonia regio*, čiže Poľsko.

Problému vývoja metalurgie na včasnostredovekých hradiskách na príklade nálezov z Ostrova Tumského vo Vratislavi venoval pozornosť autorský tím v zložení Aleksandra Pankiewicz, Sylwia Siemianowska a Krzysztof Sadowski. V prvom rade podrobili vecnej kritike staršie názory o dokladoch spracovania železa a sklársko-klenotníckych dielní na hradisku, ktoré precenili vizuálne hodnotenie artefaktov a trosky/škvary. Analýzy chemického zloženia téglikov a spečených materiálov doložili miestnu neželeznú metalurgiu vo vrstvách z 11. stor., ktorá v rôznej intenzite pokračovala až do polovice 13. stor. Problematika železiarstva si vyžiada ciele analýzy trosiek, na základe ktorých by sa určilo, či na lokalite ide o doklady hutníctva alebo kováčstva.

Syntetický pohľad na problematiku včasnostredovekých kruhových hradísk ako sídel sociálnej elity v 10. a v prvej polovici 11. stor. predložil Felix Biermann. Pre priestor medzi Dolnou Lužicou a Pobaltím je charakteristický výskyt nižinných kruhových opevnení, úzko spojených

s prítomnosťou polabských Slovanov. Získala sa z nich rozsiahla séria dendrodát poskytujúcich solídny základ pre stanovenie ich chronológie. V 10. stor. malé kruhové hradiská slúžili ako sídla lokálnych vládcov a boli aj centrami pohanského kultu. Ich veľký počet naznačuje politickú fragmentáciu a decentralizáciu v rámci kmeňovej organizácie. Po anektovaní južnej časti oblasti Nemcami od roku 928/29 bola miestna elita integrovaná alebo úplne odstránená a budovali tu nové rozsiahlejšie opevnené centrá. Na severnejších územiach vznikali kmeňové kniežatstvá, s čím súvisí aj výstavba veľkých kruhových hradísk v prvej polovici 11. stor., ktoré boli sídlami kmeňových vládcov. Odlišná situácia bola na pobreží Baltiku, kde vznikli hospodárske centrá, rozsiahle hradské mestá zapojené do diaľkového obchodu.

Burghal Hidage je anglosaský písomný prameň podrobne opisujúci sieť viac ako tridsiatich pevností (a daní určených na ich údržbu) nachádzajúcich sa zväčša v anglickom Wessexe. Stuart Brooks ho vo svojom príspevku všeobecne charakterizuje a bližšie sa zaoberá asi päťdesiatročným obdobím vývoja pevnostného systému zo záveru 9. a počiatkov 10. stor. Opisuje jednotlivé fázy jeho budovania, ktoré sú výsledkom takých postupných kráľovských iniciatív, aby systém efektívne fungoval pri plnení konkrétnych vojenských a politických cieľov. Pôvodne militárna funkcia pevností sa v priebehu času transformovala, časť objektov zanikla a ďalšia sa stala sídlom štandardizovaného administratívneho aparátu, ktorý charakterizoval anglosaský štát na konci 10. stor.

Knihu uzatvára starostlivo usporiadaný rozsiahly bibliografický aparát zlúčený zo všetkých príspevkov.

Recenzovaný monografický zborník štúdií je monumentálne dielo, v ktorom budú ešte dlhú dobu od jeho vydania čerpať inšpiráciu pre svoju prácu bádatelia zaoberajúci sa problematikou včasného a vrcholného stredoveku. Hoci jeho ústrednou témou sú hradiská a ich úloha, ktorú ako centrá moci zohrávali počas komplikovaného procesu zakladania stredovekých kráľovstiev koncom 10. a na počiatku 11. stor., názorne sa ukázalo, že ich nemožno skúmať samé osebe, ale v podstatne rozsiahlejšom kontexte. Hradiská/hrady so svojím opevnením a infraštruktúrou sú len jednou, aj keď veľmi dôležitou zložkou či kategóriou archeologických prameňov, ktoré prispievajú k riešeniu danej problematiky. Táto skutočnosť sa prejavila prakticky vo všetkých prítomných štúdiách archeológov, ktoré ako podporné argumenty pre svoje závery využívajú aj výsledky analýz pohrebného ritu, vidieckeho osídlenia, depotov a pod., takisto aj materiálnej kultúry. Dôkladné rozbery archeologických prameňov sú dôležité nielen pre riešenie chronologických otázok, ale sú závažným prínosom aj pre poznanie sociálnej štruktúry vtedajšej spoločnosti, ekonomických a kultúrnych vzťahov. Zároveň sa opäť raz potvrdilo, že komplexne študovať danú problematiku nie je možné bez interdisciplinárnej spolupráce tak s prírodnými, ako aj ďalšími humanitnými vednými odbormi. V tejto súvislosti je vhodné upozorniť na nesmierne dôležitý prínos v posledných desaťročiach už všeobecne dostupných rádiouhlíkových a dendrochronologických analýz, ktorý sa prejavil v mnohých príspevkoch tohto zborníka. Spresnenie datovania umožnilo triediť v čase pramene, ktorých chronologická pozícia sa ešte v nie až tak dávnej minulosti zdala byť jednoliata a zahŕňala širšie časové úseky. Na jednej strane zjemnenie a posuny chronológie doby budovania hradísk vedie k reálnejšiemu

obrazu dynamiky ich výstavby. Na strane druhej sa musí archeológia vysporiadať s novým pohľadom na tieto skutočnosti, predovšetkým však hodnoverne revidovať staršie modely archeologickej interpretácie historického vývoja. Štúdie v recenzovanom zborníku oboznamujú čitateľov o aktuálnych výsledkoch nielen archeologického bádania historickej epochy, počas ktorej sa kládli základy stredovekých štátov vzniknutých na troskách Veľkomoravskej ríše, ale ponúkajú aj komparatívny materiál z ďalších regiónov strednej a západnej Európy.

Gabriel Fusek

Príspevok vznikol s podporou grantového projektu 2/0088/20 agentúry VEGA „Etnické a kultúrne zmeny stredovekej spoločnosti (6.–13. storočie) v archeologických prameňoch.“

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2021.69.7>